

Jan Mukařovský stodvacetiletý... vlastně už stotřicetiletý

Tomáš Hoskovec — Ondřej Sládek — Dušan Teplan (edd.): „Jan Mukařovský dnes: Tradice a perspektiva českého strukturalismu“; Litikon speciál. *Litikon. Časopis pro výskum literatury* IV, 2019, č. 2, s. 143–378.

Za posledních třicet let, kdy se český strukturalismus opět stal předmětem intenzivního zájmu na domácí půdě, vyšla řada sborníků věnovaných Janu Mukařovskému a/nebo literárněvědnému strukturalismu v širším záběru. Aktuálně se k nim přiřadil další titul, přinášející příspěvky přednesené původně na konferenci Jan Mukařovský dnes: Tradice a perspektiva českého strukturalismu. Jsou zde ovšem dvě zvláštnosti. Vlivem peripetií, které editoři Tomáš Hoskovec a Ondřej Sládek (třetím z nich je Dušan Teplan) komentují ve svých úvodních textech, vychází tento celek se zpožděním takřka o jednu dekádu, jelikož zmíněná konference proběhla v Praze v Ústavu pro českou literaturu už v listopadu 2011; a není publikován knižně, nýbrž jako „Litikon speciál“, tj. jako součást čísla 2019/2 literárněvědného časopisu *Litikon*, vydávaného na univerzitě v Nitře. Časopisecké vydání posouvá žánr publikace a činí ji také hůře viditelnou; na druhou stranu je vzhledem k možnosti stáhnout si číslo na stránkách časopisu snadno dosažitelná. Časový posun pak relativizuje ono *dnes*, jak o tom vypovídá i přehled článků a knih, které mezi konáním konference a vydáním sborníku vyšly (výběr z nich přináší **Ondřej Sládek** ve druhém z úvodů). Editoři se vydali cestou „zakonzervování“ příspěvků v daném časovém momentu, takže v seznamech literatury jednotlivých studií novější díla až na některé výčty nefigurují. K úvodním poznámkám je dále třeba připojit, že kvůli genezi svazku část textů mezitím už vyšla v české nebo cizojazyčné verzi, a to v několika případech dokonce opakovaně. A konečně z časopisecké formy vyplývá také to, že takto vydaný sborník neobsahuje rejstřík. V následujícím textu od uvedených edičních specifik odhlédnu, vycházejí z předpokladu, že publikování textů z konference v jednom celku se i tak jeví smysluplné.

Soubor statí není nijak ostře tematicky zacílený, což odpovídá komemoratívní příležitosti; na druhou stranu užší profílace tématu konference i sborníku mohla přínos příspěvků jen zvýšit. Takto jsou sdruženy do tří oddílů. První z nich obsahuje převážně studie věnované vývoji, periodizaci a komparaci Mukařovského myšlení, s jistým důrazem na objasnění vnitřní logiky i vnějších faktorů jeho „rozchodu se strukturalismem“. Oddíl druhý zahrnuje hlavně texty představující specifické interpretace klíčových Mukařovského konceptů a vnitřní logiky jeho díla, jakož i úvahové práce navazující na některé z těchto konceptů v oblasti estetiky a literární vědy. Poslední část pak

přináší vesměs hutné studie soustředící se na Mukařovského myšlení v rámci konkrétních disciplín, do nichž zasáhl, ať už je to sémiotika, teorie dramatu a filmová věda nebo versologie a další.

Aniž bych v této recenzi aspiroval na úplné pokrytí pojednávaných témat (ve skutečnosti se jich budu moci spíše jen letmo dotknout), vymezím v souladu s členěním svazku, ale částečně i napříč jeho uspořádáním čtyři typy statí, které se v souboru rýsují. Prvním typem jsou panoramatické pohledy na strukturalistické, resp. formalistické myšlení, v nichž hraje Mukařovský více či méně důležitou roli. K nim patří zejména „Strukturalismus dnes. Starý projekt jazykově-znakového uchopení díla a nové možnosti strukturální sémantiky“ **Tomáše Hoskovce**, usilující o aktuální pojednání paradigmatu strukturalismu, zejména ovšem toho lingvistického, v němž podle autora klíčovou úlohu hraje binárně — či dle jeho inovované terminologie *bifaciálně* — pojatý znak. Hoskovec zde představuje svou vlastní koncepci strukturální sémantiky i místa Jana Mukařovského v ní, obohacenou o novější impulzy mj. interpretativní sémantiky Françoise Rastiera (zde by se hodila zmínka o české monografii Tomáše Koblížka z roku 2015 věnované právě jí, koncepcce časového „zakonzervování“ svazku ji ale vlastně metodicky vylučuje). Druhou statí obdobného ražení jsou „Epistemické základy ruského formalismu“ od **Vladimíra Svatoně**, přibližující myšlenkové podloží směru, který pro Mukařovského i některé další české strukturalisty představoval v jisté fázi klíčový impulz. Třetím textem tohoto typu pak je „Věc — význam — znak. Proměny pražské sémiotiky umění a problém metajazyka“ **Emila Volka**, zaměřený na zdroje sémiotické koncepce Mukařovského a Pražské školy a na to, jak se vlivy Kanta, Saussura, ruských formalistů, Husserla, Zicha a dalších teoretiků na jejich myšlení o znaku prolínaly i jak spolu soupeřily, se zvláštním důrazem na řešení otázky reference. Ve všech třech případech se jedná o práce, které své téma podávají v podobě jakýchsi koncentrických kruhů a chtějí situovat myšlení Pražské školy v rámci dobového, případně i aktuálního teoretického terénu. Pohybují se tak, každý svým způsobem, mezi makrokontexty a detaily pojednávaných teorií.

Druhým typem jsou vesměs stručnější statí, které z konkrétního, často však neméně důsažného hlediska interpretují důležité Mukařovského koncepty, jako jsou (estetická) funkce, sémantické gesto nebo nezáměrnost. Jde současně o pojmy, které se v pozdějších generacích estetického a literárněteoretického strukturalismu, a zejména neostrukturalismu ukázaly jako nejpodněnější, a to přímo i v díle zastoupených autorů statí. Patří mezi ně především text **Milana Jankoviče** „Estetika významového dění“, v němž autor na základě důležitých Mukařovského studií a vydaných přednášek sleduje pohyb titulního tématu, které považuje za jádro Mukařovského estetického myšlení, a navrhuje jeho periodizaci do pěti fází. Jankovičova stať je inspirativní v tom, jak se snaží postihnout Mukařovského vývoj jako dynamický proces. **Herta**

Schmidová („Proč je pro nás estetická funkce důležitá?“) se k estetické funkci v Mukařovského pojetí dostává překvapivou oklikou přes vytyčení dvou typů jejího uplatnění ve starořímských komediích a v Schillerových dramatech, s teoretickým ukotvením u Otakara Zicha a poté i v Herbartově estetice. Naproti tomu **Aleš Haman** („Několik poznámek k Mukařovského pojetí antropologických funkcí“) se soustředí přímo na Mukařovského typologii čtyř základních funkcí, návrh její úpravy předložený Robertem Kalivodou a svůj vlastní návazný model, rozlišující funkce znakově modelující × věčně manipulační a dále z hlediska subjektu „sebeuplatňujícího se vůči světu“ ty, které cílí k osvojení × ovládnání skutečnosti. Jiným způsobem se Mukařovským inspiruje **Marie Kubínová** v textu „Interpretace (jedné) básně. K výstavbě lyrického časoprostoru“, interpretující Tomanův „Podzim“ ze sbírky *Torzo života* v kontextu Mukařovského básnické sémantiky, a **Tomáš Kubíček** („Hodnoty a hodnotové systémy v aktu vyprávění a v aktuální perspektivě funkční sémiotiky“), jenž vnáší Mukařovského pojetí hodnoty do aktuálních diskuzí mezi klasickou a postklasickou naratologií. **Bohumil Fořt** pak ve stati „Analýza a interpretace v díle Jana Mukařovského“ typologizuje i kriticky hodnotí jeho nakládání s konkrétními literárními texty.

Třetí skupinu tvoří práce zavádějící čtenáře k některé ze subdisciplín, jimž dal Mukařovský podněty. Důkladná a informativní je zejména stať **Aleše Merenuse** „Mukařovský o dialogu, dramatu a divadle: revize a recepce“, v níž autor komentuje známé i poněkud méně citované Mukařovského studie o dialogu a dramatu, ukazuje, že někteří jeho kritikové vycházeli z poněkud zavádějícího chápání jeho koncepce vztahu běžného a literárního (dramatického) dialogu, a rekonstruuje jeho odkaz teorii dramatu i divadla. Podobně přesvědčivý je text **Radomíra D. Kokeše** „Mukařovský, Bordwell a koncept normy v neoformalistické poetice filmu“, který upozorňuje na nezanedbatelnou roli, již Mukařovského pojetí normy sehrálo v neoformalistické metodě Davida Bordwella a Kristin Thompsonové. Vedle zajímavé metateoretické analýzy konstituování jejich teorie formou rozvíjení některých aspektů ruského formalismu, českého strukturalismu a klasické naratologie se tu názorně ukazuje směr, který otevírá Mukařovského pojetí normy v umění, a možnost diferencovat více rovin norem uplatňujících se ve filmovém díle (v případě Bordwella s Thompsonovou klasického hollywoodského filmu): technických, praktických (ideologických a průmyslových) a estetických. Místo, které v této mezinárodně respektované teorii a metodologii filmové analýzy Mukařovský nalézal, má svou obdobu i v předchozí studii, kde Aleš Merenus připomíná klasickou knihu Keira Elama *Sémiotika divadla a dramatu* (poprvé 1980), v jejíž úvodních částech má teorie divadelního znaku Pražské školy důležité postavení.

S poněkud odlišným obrázkem nás seznamuje **František A. Podhajský** ve stati „Jan Mukařovský a »současná« estetika“, v níž konstatuje absenci

odkazů na Mukařovského v aktuálních prestižních anglosaských kompendiích estetické teorie (od vydavatelství Oxford University Press, Continuum, Blackwell a Routledge), resp. nepřesnost i oněch letmých zmínek, které se zde vyskytují. Podhajský si pak ve stručných exkurzech vybírá tři oblasti současné estetiky — estetiku přírody, neuroestetiku, analytickou estetiku — a současnou teorii kultury jakožto komparativní pole, která, jak ukazuje, se s Mukařovského myšlením částečně míjejí. Aniž bych chtěl tyto postřehy zpochybňovat, je myslím možné poukázat na to, že anglosaské těžiště uvedených subdisciplín (v případě analytické estetiky jde spíše o jednu z dominantních tradic současné estetiky než o disciplinární oddíl) do značné míry naznačuje důvody tohoto jevu. Když např. nahlédneme do zmiňovaných kompendií, nenajdeme tam mnohdy ani Gadamera, Husserla, Isera, Jausse, Lotmana, ruské formalisty pak stopově atd. Je tedy namístě klást si otázku o vzájemné (ne)prostupnosti intelektuálních tradic. Otázka světové recepce Mukařovského je zajímavá a barvitá; je kupříkladu zjevné, že do mnoha literárněteoretických příruček a antologií anglojazyčné provenience (abychom zůstali u jazykové oblasti, na kterou se Podhajský zaměřuje) si Mukařovský a Pražská škola cestu našli a byli takto kanonizováni, což je v rámci globálního „trhu idejí“ mimořádný úspěch.

Doplňek k mírně skeptickému Podhajského příspěvku představuje krátký text filoložky a překladatelky Mukařovského do španělštiny **Jarmily Jandové** „Co překlad, to výklad? aneb Mukařovský by se divil“, v němž autorka upozorňuje na problematické, až nepoužitelné překlady Mukařovského textů do angličtiny, španělštiny a italštiny. Jde o poučné čtení a vhled do části překladatelského provozu v těchto velkých jazycích.

Mezi texty svěbytně rozvíjející Mukařovského podněty patří ještě studie „Jak poznat metrum českého přízvučného verše?“ **Roberta Kolára a Petra Plecháče**, v níž autoři navazují na Mukařovského vykročení ke statistickému rozboru verše, jemuž se pak věnovali především Miroslav Červenka s Květou Sgallovou; úroveň poznání v dané oblasti se za deset let od konání konferencí dále posunula, a to nezanedbatelnou měrou právě díky oběma autorům stati. Posledním z textů daného typu je článek **Jany Hoffmannové** „V dialogu s Janem Mukařovským za stylistikou dialogu (a mluvených projevů)“, který opět jiným způsobem než text Aleše Merenuse navazuje mj. na studii „Dialog a monolog“ (1940).

Čtvrtou skupinu příspěvků je možné zahrnout pod označení „historické“: každý z nich svěbytným způsobem rekonstruuje určitou část vývoje Mukařovského myšlení, resp. záběr rozšiřuje k Pražskému lingvistickému kroužku. Jak už bylo zmíněno, zvláštní pozornosti se dostává zlomu v Mukařovského odborné dráze a jeho „konverzi“ (Petr Steiner) k socialistickou diktaturou posvěcené verzi marxismu. **Ondřej Sládek** v příspěvku „Hledání souvislostí. K periodizaci života a díla Jana Mukařovského“ zdůrazňuje nut-

nost přistoupit k periodizaci vývoje této vědecké osobnosti vícedimenzionálně; podobný postup uplatnil v monografii *Jan Mukařovský. Život a dílo* (2015). Zajímavé detaily k badatelskému životopisu nejen Mukařovského, ale celého Kroužku a k jeho odborným i přátelským vztahům s Kodaňskou školou přináší text **Marie Havránkové** „Pražská a Kodaňská škola v korespondenci“. Autorka v mezidobí uplynulém od konference vydala další svazky korespondence Pražské školy a přispěla tak k institucionálním dějinám evropské vědy i k dějinám humanitněvědných idejí. Závěr relativně intenzivních kontaktů s Louistem Hjelmslevem a Viggem Brøndalem pak rozšiřuje poznání dramatické fáze dějin pražského strukturalismu, jejíž synekdochou je bezpochyby Mukařovského rozchod se strukturalistickou teorií. Ten skrze fryeovské prizma vykládá **Petr Steiner** ve stati „Od strukturalismu k marxismu (a zpět?). Jan Mukařovský 1945–1963“. Při hledání klíče k této temné peripetii českého vědeckého bádání se snaží každé ze tří období, která v daném časovém ohraničení vymezuje (s mezníky v letech 1948 a 1958), odvyprávět po řadě v modu komickém, dále romantickém a tragickém a nakonec satirickém a ironickém. Vychází přitom ze stěžejních Mukařovského textů této doby, které s výjimkou období 1945–1948 do kánonu jeho literárněvědných prací nevstoupily. Zvažuje i pragmatické faktory a kontexty Mukařovského názorového vývoje, ale jak naznačuje už nejednoznačnost přiřazení modů, skrze něž dané periody interpretuje, dospívá nakonec ke konstatování, že vysvětlení vnitřních příčin této dráhy by mohla přinést jen rekonstrukce osobních hledisek samotného aktéra, která však pro nás z velké části zůstávají skryta. Posledním z příspěvků je mimořádně důkladná, heuristicky vydatná a interpretačně objevná studie **Jiřího Pelána** nazvaná lakonicky „Václav Černý a strukturalismus“. Její jádro tvoří podrobný komentář k osmdesátistránkové Černého rukopisné stati „Moje poznámky k formalismu-strukturalismu“ (psána 1973), v souvztažnosti s jeho souhrnějšími i dílčími vyjádřeními k tématu v *Pamětech* a v několika kratších statích. Z Pelánova článku vyvstává — možná oproti očekávání — plastický a dynamický obraz střetnutí dvou odlišných vědeckých paradigmat, intelektuálních stylů, habitů i osobních a institucionálních trajektorií.

Sborník *Jan Mukařovský dnes* je tedy souborem rozměs zajímavých příspěvků a přístupů k Mukařovského myšlení. Texty rozřazené výše do čtyř typů více či méně zohledňují aktualizační zřetel z názvu. Ten lze chápat jako současné poznávání Mukařovského odkazu, anebo jako využití tohoto odkazu v současném myšlení. Stati obsažené v publikaci přece jen více tíhnou k tomu prvnímu, což je jistě legitimní. Jak už bylo zmíněno, úzeji tematicky zacílená koncepce by možná vedla k hlubšímu a soustředěnějšímu zhodnocení díla, které je nejen dokumentem a monumentem, ale nepochybně i živou energií teorie, jejíž místo a inspirativnost pro současné myšlení je však vždy třeba blíže upřesnit. Sborník je současně i obrazem nemalé výseče českého

odborného (nejen) literárněteoretického pole, které se koncepty Jana Mukařovského a českého strukturalismu zabývá, má potřebu se s nimi vyrovnávat a nadále se jimi inspiruje. A to ve značné generační šíři, do níž odložené vydání textů promluvilo smutným způsobem tím, že texty Milana Jankoviče, Vladimíra Svatoně a Jarmily Jandové vycházejí posthumně.

Josef Šebek

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uvedte původ — Neužívejte komerčně — Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní licence. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

